

INVESTITSIYA FAOLIYATINING IQTISODIY MOHIYATI VA UNING XUSUSIY SEKTORDAGI O‘RNI

Saidakbarov Rovshan Xaydar o‘g‘li

Toshkent Moliya Instituti

rovshansaidakbarov@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada investitsiya faoliyatining iqtisodiy mazmun-mohiyati, uning iqtisodiyotda mavjud bo‘lgan turlari va xususiyatlari, shuningdek xususiy sektorda investitsion jarayonlar to‘g‘risida malumotlar keltirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Investitsiya, investitsion faoliyat, investitsiya jarayoni, obykti, subyekti, investitsion siyosat, xususiy sektor.*

THE ECONOMIC ESSENCE OF INVESTMENT ACTIVITY AND ITS ROLE IN THE PRIVATE SECTOR

Saidakbarov Rovshan Xaydar o‘g‘li

Tashkent Institute of Finance

rovshansaidakbarov@gmail.com

***Abstract:** This article provides information about the economic content of investment activity, its types and features existing in the economy, as well as about investment processes in the private sector.*

***Keywords:** investment, investment activity, investment process, object, subject, investment policy, private sector.*

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiya faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir mamlakatning o'sish darajasi, ya'ni iqtisodiyotning rivojlanishi va iqtisodiy o'sishi asosan mamlakatdagi investitsion jarayonlarga bog'liq. Har qanday jamiyatning mukammal iqtisodiy jivojlanishini investitsiyalarsiz tasavvur etish qiyin. Ayniqsa, bu narsa bugungi kunda yaqqol ko'rinmoqda. har qanday mamlakatning barqaror yuksalishi investitsiyalarni jalb etish bilan bog'liq.

“Investitsiya” atamasi lotin tilidagi “invest” so'zidan kelib chiqqan bo'lib “qo'yish”, “mablag'ni safarbar etish”, “kapital qo'yilmasi” ma'nosini beradi. Keng ma'noda investitsiya mablag'ni ko'paytirish va qaytarib olish maqsadida kapitalni safarbar etishni bildiradi. Bundan tashqari, kapitalning o'sishi investorga joriy davrda mavjud mablag'larni iste'mol qilishdan bosh tortishni qoplash, uni qilgan riski uchun mukofotlash va kelgusi davrda bo'lishi mumkin bo'lgan inflyatsiya yo'qotishlarini qoplash uchun yetarli bo'lishi kerak. [1, 44-b.]

Ko'pgina hollarda “investitsiya” tushunchasi iqtisodiy va boshqa faoliyat obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga doir huquqlar tarzida ta'riflanadi. Investitsiya deganda barcha turdagi milliy va intellektual boyliklar tushunilib, ular tadbirkorlik faoliyati obyektlariga yo'naltirilgan holda daromad keltirishi yoki kelajakda korxonaga va/yoki investorga biron-bir ijobiy samara keltirishi zarur.

investitsiyalar — investor tomonidan foyda olish maqsadida ijtimoiy soha, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat turlari obyektlariga tavakkalchiliklar asosida kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulk obyektlariga bo'lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

pul mablag'larini (shu jumladan chet el valyutasini), maqsadli bank omonatlarini, paylarni, ulushlarni, aksiyalarni, obligatsiyalarni, veksellar va boshqa qimmatli qog'ozlarni;

ko‘char va ko‘chmas mol-mulkni (binolar, inshootlar, uskunalar, mashinalar va boshqa moddiy qimmatliklarni);

intellektual mulkka doir mulkiy huquqlarni, shu jumladan u yoki bu ishlab chiqarish turini tashkil etish uchun zarur bo‘lgan, texnik hujjatlar, ko‘nikmalar va ishlab chiqarish tajribasi tarzida rasmiylashtirilgan, patentlangan yoki patentlanmagan (nou-xau) texnik, texnologik, tijoratga oid va boshqa bilimlarni, shuningdek O‘zbekiston Respublikasining qonunchiligida taqiqlanmagan boshqa qimmatliklarni. [2]

Investitsiya kiritishdan asosiy maqsad daromad olish va ijobiy ijtimoiy samaraga erishishdir. Investitsiyalarning iqtisodiyotdagi o‘rni beqiyosligi uning aniq mohiyatini o‘rganib chiqishni talab qiladi. Iqtisodiy lug‘atda “Investitsiyalar – kapitalni uzoq muddatli qoyilmalar tariqasida sanoatga, qishloq xo‘jaligiga va boshqa tarmoqlarga sarf qilinadigan xarajatlar yig‘indisini aks ettiradi”, -deb ta’riflangan.

Investitsiyalarni boshqa qo‘yilmalardan ajratib turadigan asosiy xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

- 1) investitsiyalar investorlar tomonidan qo‘shimcha foyda olish maqsadida amalga oshiriladi;
- 2) investitsiyalar har doim daromad keltirishi kerak;
- 3) kapital qo‘yilmalar orqali korxonaning texnik vositalariga va obyektlariga investitsiyalar kiritish o‘ziga xos xususiyatlarga ega;
- 4) investitsiyalar aniq belgilangan vaqt yoki davr ichida amalga oshiriladi;
- 5) iqtisodiyotda har xil investitsiya resurslari foydalaniladi, ularni aniqlash taklif, narx va talab orqali amalga oshiriladi [3, 14-15-b.].

Investitsiyalarni quyidagicha tasniflash mumkin:

- kapitalni shakllantirish - bu sotib olingan yer uchastkalariga qaratilgan va kapital ta’mirlash amalga oshirish uchun xarajatlar;

- intellektual - bu kelajakda korxonada qobiliyatli mutaxassislar ko'payishi uchun ularni mutaxassislik kurslari, master klaslar va boshqa tadbirlarga jo'natish orqali kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish uchun xarajatlar;

- to'g'ridan-to'g'ri - bu korxonada menejmentida ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan va korxonani boshqarish yoki boshqaruv aksiyasiga ega bo'lgan (10% dan kam bo'lmagan) yuridik va jismoniy shaxslarning investitsiyalari;

- portfel - bu investorlarga kompaniya yoki tashkilot faoliyatiga ta'sir ko'rsatish huquqini bermaydigan investitsiyalar. Investitsiyalar aksiyalarni sotib olishga yoki uzoq muddatli qimmatli qog'ozlar xarid qilishga yo'naltiriladi;

- moliyaviy - davlatning qarz majburiyatlari;

- real - bu moddiy ishlab chiqarish sohasiga qilingan uzoq muddatli investitsiyalar;

- tezavratsion - yer osti boyliklarini topish va qazib olish maqsadida amalga oshiriladigan investitsiyalar (oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallar va toshlar) [4, 29-b.].

Investitsiyalar turlari:

- investitsiyalar hajmi bo'yicha: haqiqiy; moliyaviy;

- investitsiya maqsadi bo'yicha: to'g'ridan-to'g'ri; portfel;

- investitsiyalar sohasida: ishlab chiqarish; noishlab chiqarish;

- investitsiya muddati bo'yicha: qisqa muddatli; o'rta muddatli; uzoq muddatli;

- mintaqalar bo'yicha: mamlakat ichida; chet elda;

- xavf bo'yicha: tajovuzkor; o'rtacha; konservativ;

- investitsiya resurslariga egalik qilish shakllari bo'yicha: xususiy; davlat; xorijiy; aralash [5, 22-b.].

Investitsiyalar muddati bo'yicha qisqa muddatli (1yildan kam) ajratiladi, o'rta muddatli (1 yildan 3 yilgacha) va uzoq muddatli investitsiyalar (3 yildan ortiq) [5, 54-b.].

Mulkchilik shakllari bo'yicha davlat, xususiy, xorijiy va qo'shma (aralash) investitsiyalar.

Xususiy investitsiyalar nodavlat mulkchilik shakllari va jismoniy shaxslar tomonidan korxonalariga pul mablag'larini investitsiyalashni nazarda tutadi. Davlat investitsiyalari deganda davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladigan davlat investitsiyalari, shuningdek shunga o'xshash mulkchilik shakliga ega tashkilotlar tushuniladi.

Xorijiy fuqarolar, firmalar, tashkilotlar, davlatlarning investitsiyalari asosiy investitsiyalardir [4, 22-b.].

Agar investitsiyalar xorijiy va mahalliy xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan birga amalga oshirilsa, bunday investitsiyalar aralash investitsiyalar deyiladi [6, 74-b.].

Bundan tashqari, investitsiyalarni mintaqaviy asosda ichki va tashqi (mamlakat tashqarisiga) bo'lish mumkin. Agar korxonamamlakat hududida ishlaydigan va o'z mamlakatida mahalliy sifatida ro'yxatdan o'tgan holatda pul mablag'lari orqali sarmoya kiritilsa, masalan, filial qurilishiga mablag' ajratsa, bu ichki (milliy) investitsiyalar hisoblanadi.

Agar chet davlat norezidentlar tomonidan boshqa davlatning moliyaviy vositalariga va/yoki obyektlariga sarmoya kiritilsa bu tashqi investitsiyalar hisoblanadi.

Mamlakat va xorijiy davlatlar subyektlari tomonidan birgalikda sarmoya kiritilsa bu qo'shma investitsiyalar hisoblanadi [7, 55-b.].

Iqtisodiyotning turli sohalariga investitsiyalar tarmoqlar bo'yicha ajratiladi: qishloq xo'jaligi, qurilish, ulgurji va chakana savdo, transport va aloqa, umumiy ovqatlanish, sanoat va boshqalar [7, 28-b.].

Investitsiyalar umuman iqtisodiyotni rivojlantirish uchun kuchli vosita hisoblanadi. Investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati shundaki, ular iqtisodiyotga bevosita foydali ta'sir ko'rsatadi. Investitsiyalar fuqarolar, tadbirkorlar hayot sifatining o'sishiga va mamlakatning iqtisodiy siyosatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Chet el investitsiyalarning kirib kelishi mamlakat iqtisodiyotining mustahkamlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Hozirgi iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiya faoliyati iqtisodiy faoliyatning muhim shakllaridan biri hisoblanadi. Har bir mamlakatning rivojlanish darajasi, investitsiya faoliyatining o'sishi ko'p jihatdan mamlakatdagi investitsiya jarayonlarga bog'liq. Bizga ma'lumki, mamlakatdagi investitsiya jarayonlar investitsiya siyosati orqali amalga oshiriladi va tartibga solinadi. Investitsiya siyosati mamlakatning investitsiya salohiyatini oshirishga va investitsiya faoliyatini yanada rivojlanishiga xizmat qiladi. Shundan kelib chiqqan holda, aytish mumkinki, O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridanoq investitsiya faoliyatini rivojlantirishga katta e'tibor berildi.

Bugungi kunda O'zbekiston mamlakat iqtisodiyotini yanada isloh qilish asosida modernizatsiyalash, ayniqsa, bu jarayonni xususiy sektorda jadal amalga oshirishda, mazkur sektor vakillari bo'lmish xususiy sektor sinfini qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev o'z nutqlaridagi "Investitsiya bo'lmasa, iqtisodiyot rivojlanmaydi. Investorlarga muhit, infratuzilma yaratsak, ish joyi bo'ladi, mahsulot ko'payadi, soliq tushadi. Korxonalarining o'z mablag'ini yana aylantirib, faoliyatini rivojlantirishga rag'batlantirish kerak" [8] degan fikrlari bilan investitsiyaning davlatimiz ravnaqi hamda xalqning turmushida qanchalik muhim o'rin tutishini bildirib o'tganlar.

Xususiy sektor subyektlari alohida mulk egalari sifatida jamiyatning barcha ijtimoiy-iqtisodiy sohalariga ta'sir ko'rsatib, fuqarolar hayotining, shuningdek, davlatning iqtisodiy shart-sharoitlarini aks ettiradi.

Shunga muvofiq, davlatimiz iqtisodiyotining xususiy sektorini rivojlantirishda muhim omilga aylangan investitsiyalarni keng va faol jalb qilish, ulardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirib kelmoqda. Amalga oshirilayotgan islohotlarning ijobiy natijalari ko'lamini va darajasini yanada oshirish uchun iqtisodiyotning xususiy sektorida investitsiyalardan foydalanish samaradorligini yanada oshirish choralarini ko'rish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa mavzuning dolzarbligini ko'rsatib beradi.

Investorlarning xususiy sektorga kapital mablag'lari kiritishi ko'p jihatdan nafaqat korxonalar reytingi yoki xo'jalik faoliyati natijalariga, balki mamlakatning geosiyosiy joylashuvi va davlat tomonidan yuritilayotgan ichki siyosatiga ham bog'liq. Investorlar kapital mablag' yo'naltirish uchun eng barqaror mamlakatlarni tanlaydilar. Shuning uchun dunyoning barcha mamlakatlari imkon qadar investitsion riskni kamaytirishga oid ishlarni bajarishga harakat qiladilar. Jahondagi barcha davlatlar singari bizning mamlakatimizda ham xususiy sektorda investitsiya muhitining jozibadorligini oshirish uchun bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonda xorijiy investorlarni jalb etish uchun qator shart-sharoitlar yaratilgan. Xususan:

- mamlakatdagi siyosiy barqarorlik;
- xususiy mulk va raqobatni himoyalaydigan qonunchilik bazasining shakllanganligi;
- investitsiya jarayonini qo'llab-quvvatlaydigan infratuzilmaning barpo etilganligi;
- mamlakatning qulay geografik joylashuvi;
- agrosanoat sektorini rivojlantirish salohiyatining yuqoriligi va mamlakatning mineral
- xomashyo resurslariga boyligi;
- yuqori malakaga ega mehnat resurslarining mavjudligi;
- savdo uchun ichki bozor hajmining yetarli darajada kengligi. [2]

Xorijiy investorlar uchun berilgan imtiyozlar va moliyaviy-iqtisodiy ragʻbatlantirish tizimi, investitsiyaviy jozibadorlikning muhim omili hisoblanadi. Bular esa, toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy investitsiyalarni ishlab chiqarish sohasida, xususan, eksport salohiyati yuqori boʻlgan sanoat tarmogʻiga yoʻnaltirilishini taʼminlaydi. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalarni xususiy sektorga jalb qilishning muhim yoʻnalishlaridan biri - maxsus iqtisodiy zonalarni shakllantirish hisoblanadi. Mamlakatimizda Navoiy, Jizzax, Angren, Gʻijduvon, Qoʻqon, Urgut, Xazarasp, erkin iqtisodiy zonalar tashkil etilib, ular bugungi kunda oʻz faoliyatlarini samarali yuritishmoqda. XXI asrning birinchi oʻn yillikdan keyingi iqtisodiy rivojlanish davrida mamlakatimiz iqtisodiyotiga yoʻnaltirilgan kapital mablagʻlar hajmi va uning tarkibidagi oʻzgarishlarga eʼtiborimizni qaratsak, unda investitsiyalar hajmining keskin ortganligini va tarkibi sifat jihatidan yaxshilanganligini koʻrishimiz mumkin.

Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 2016 yilda 51232,0 mlrd. soʻm boʻlib, moliyalashtirish manbalari boʻyicha – korxonalar va aholi mablagʻlari 49,4% ni, bank kreditlari va boshqa qarz mablagʻlari 7,8% ni, chet el investitsiyalari va kreditlari 38,6% ni, davlat byudjeti 4,2% ni tashkil etgan edi.

2021-yil uchun investitsiya dasturlariga kapital qoʻyilmalarning hajmi 239552,6 mlrd soʻmni tashkil etgan. Bunda toʻgʻridan-toʻgʻri xorijiy investitsiyalar va kreditlar 56,7%, hamda korxonalar va aholi mablagʻlari 31,0%, davlat byudjeti 7,3%, bank kreditlari va boshqa qarz mablagʻlari 5,0% ni, yuqori koʻrsatkichlarga ega. Shuningdek, soʻnggi yillarda mamlakatimiz amalga oshirilayotgan ijtimoiy siyosatning bir yoʻnalishi boʻlgan, yaʼni aholini arzon uylar bilan taʼminlash uchun, “Har bir oila tadbirkor” dasturi asosida aholiga tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan imtiyozli kreditlar hisobiga kapital qoʻyilmalarning asosiy parametrlari tarkibida tijorat banklarining kreditlari va boshqa qarz mablagʻlari salmoqli ulushga ega boʻlgan [9].

Ko‘rinib turibdiki, ichki investitsiya mablag‘larini xususiy sektorga yanada jadal jalb qilish, mamlakatimizda mavjud kapital resurslarni iqtisodiyot tarmoqlariga jalb qilish mexanizmini takomillashtirish bilan bog‘liq bosqichni bosib o‘tishni taqozo etadi, ya’ni, birmuncha vaqtni talab qiladi. Xususiy sektorga investitsiyalar kiritish hajmini oshirishda ichki investitsiyalarni o‘rnini bosuvchi omil, bu albatta xorijiy investitsiyalar va kredit mablag‘lari hisoblanadi. Shunday ekan, bugungi kunda xorijiy investitsiyalarni xususiy sektorga jalb etishni rag‘batlantirish va investitsiya jozibadorligini oshirish, chet el kapitalini milliy korxonalariga jalb qilish mexanizmini takomillashtirish borasida kerakli ish olib borish lozim bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, xususiy sektorning mamlakat iqtisodiyotida naqadar muhim o‘rin tutishini, uning ahamiyati ushbu sektor tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar, ko‘rsatilayotgan xizmatlar, bajarilayotgan ishlar bilan ichki bozordagi iste‘molchilar talablarini qondira olayotganligi hamda tashqi bozorga eksport qilayotganligi, bu bilan mamlakat import mahsulotlarini kamaytirishga va eksport salohiyatini oshirishga ko‘mak berayotganligi, iqtisodiyotning yetakchi sohalarida o‘z o‘rniga ega ekanligi, mehnatga layoqatli aholiga bo‘sh ish o‘rinlarini yaratayotganligi, mamlakatda raqobatchilik muhitini hamda investitsiya jozibadorligini oshirayotganligi, soliq to‘lovlari orqali davlat byudjetini to‘ldirayotganligi orqali ko‘rishimiz mumkin. Shu kabi sabablarga bog‘liq holda, iqtisodiyotda xususiy sektor va ushbu sektor investitsiya faoliyatining davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini faollashtirish va rag‘batlantirish yuzasidan tadqiqot ishidagi ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar o‘zining ijobiy natijalarini berishiga ishonamiz

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Разумова Ю.В. Инвестиционный анализ и управление инвестициями: Учебно-методический комплекс / Разумова Ю.В., 2012. – 240 с.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 21-apreldagi “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida” O‘RQ-683-sonli Qonuni tahririda // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son
3. Борисова О.В. Инвестиции. В 2 т. Т.1. Инвестиционный анализ: Учебник и практикум / О.В. Борисова. – Люберцы: Юрайт, 2019. – 218 с.
4. Бирман Г. Инвестиционный анализ / Г. Бирман. - М.: Банки и биржи.: ЮНИТИ, 2019. – 631 с.
5. Колмыкова Т.С. Инвестиционный анализ: Учебное пособие / Т.С. Колмыкова. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2018. – 214 с.
6. Чеботарев Н.Ф. Мировая экономика и международные экономические отношения: Учебник для бакалавров / Н.Ф. Чеботарев. – М.: Дашков и К, 2019. – 352 с.
7. Официальный сайт Высшей школы экономики [Электронный ресурс] Электрон.дан. – Режим доступа: <https://www.hse.ru> (дата обращения 26.11.2021).
8. www.daryo.uz – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning birinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumining ochilish marosimidagi nutqi. 2022 yil 24 mart.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-dekabrdagi “O‘zbekiston Respublikasining 2019 - yilga mo‘ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-4067-sonli Qarori.// Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 20.12.2018-y., 07/18/4067/2354-son

List of literature

1. Razumova Y.V. Investment analysis and investment management: Educational and methodological complex / Razumova Y.V., 2012. - 240 p.
2. In the editorial of the law of the Republic of Uzbekistan “on investment and investment activities” dated April 21, 2021, OORQ-683 // National base of Legislative Data, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375.
3. Borisova O.V. Investments. In 2 vols. Vol.1. Investment analysis: Textbook and workshop / O.V. Borisova. – Lyubertsy: Yurayt, 2019. – 218 p.
4. Birman G. Investment analysis / G. Birman. - M.: Banks and exchanges.: UNITY, 2019. – 631 p.
5. Kalmykova T.S. Investment analysis: Textbook / T.S. Kolmykova. – M.: SIC INFRA-M, 2018. – 214 p.
6. Chebotarev N.F. World economy and international economic relations: Textbook for bachelors / N.F. Chebotarev. – M.: Dashkov and K, 2019. – 352 p.
7. Chebotarev N.F. World economy and international economic relations: Textbook for bachelors / N.F. Chebotarev. – M.: Dashkov and K, 2019. – 352 p.
8. www.daryo.uz -speech of the president of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoev at the opening ceremony of the first Tashkent International Investment Forum. March 24, 2022.
9. PQ-4067 of December 19, 2018.// National base of legislative maelomotlar, 20.12.2018., 07/18/4067/2354.